

Григорій Сковорода: екзистенційні доміанти життєтворення

Лідія ТКАЧЕНКО,

кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник
Інституту обдарованої дитини НАПН України

Потреба в усвідомленні власної ідентичності, застереження від втрати національної самобутності в умовах сьогодення спрямовують до історичних джерел, витоків української націєтворчої думки. У науковому дискурсі незалежної України є актуальною, затребуваною, такою, що привертає все більшу увагу дослідників, творча спадщина Григорія Савича Сковороди. Це пояснюється не лише гуманістично-демократичною парадигмою сучасних перетворень у суспільстві, а й новими методологічними засадами історичного й філософського знання. У зв'язку з цим актуальним є зауваження А.С. Гальчинського про те, що «кожна епоха вибирає собі в минулому, іноді усвідомлено, іноді стихійно, близькі їй за духом традиції, що слугують корелятом її досвіду» [4, с. 4].

Життя і творчість Григорія Сковороди є предметом вивчення представників різних наукових галузей – філософії, історії, педагогіки. Потракткування життєвого шляху та освітньо-педагогічної діяльності українського філософа і педагога знайшло відображення в працях Д.І. Багалія, Л.М. Василенко, Г.П. Гребенної, В.Ф. Ерна, О.Р. Мазуркевича, А.М. Ніженець, Д.І. Чижевського та ін. Дослідженнями, що наближають до сучасного розуміння ідей Григорія Сковороди, втілених у його життєвому шляху і творчій спадщині, вважаємо праці Ю.Я. Барабаша, В.С. Горського, Л.Є. Махновця, Л.В. Ушкалова. Особливо варто відзначити монографію М.В. Поповича, який назвав творчість українського мислителя «філософією свободи».

Розвиток історіософії, філософської антропології періоду незалежності України дає змогу аналізувати творчість видатних діячів минулого на нових методологічних засадах. Такими вважаємо історіософські оцінки епохи бароко, дослідження з теорії української ментальності, які містяться у фундаментальних працях В.П. Андрущенка, В.В. Ільїна, С.Б. Кримського, В.Г. Кременя, М.В. Поповича, В.М. Ткаченка та ін. Дослідники історії педагогіки мають змогу здійснити аналіз життєтворення Г.С. Сковороди на принципово нових засадах. Це, за висловом історіографа Н.М. Гупана, не лише «є важливим фактором вирішення сучасних теоретичних проблем», а й приводом для «переосмислення вже вивчених раніше явищ і процесів» [7, с. 202].

Метою нашої статті є аналіз життєвого шляху видатного мислителя на основі теорії ментальності, що допоможе розкрити його екзистенційні доміанти, які, безумовно, вплинули на життєтворення та його філософські й педагогічні погляди. У цьому контексті важливо виокремити ідеї щодо особливостей української ментальності періоду бароко,

простежити виявлення рис української ментальності у життєтворенні Григорія Сковороди.

Зазначимо, термін «життєтворення» щодо життєвого шляху Григорія Сковороди вжитий нами не випадково. Сподіваємося, що подальше розгортання наших розвідок доведе правомірність його використання, оскільки стосовно Г.Сковороди це якраз було «творенням» власного життя: за будь-яких обставин переважала суб'єктність видатного філософа.

Григорій Сковорода (1722–1794) був представником і провідником ідей свого часу – українського бароко. Останнім представником українського бароко, а також українським «передромантиком» називав Г.С. Сковороду Дмитро Чижевський, додаючи: «бароко та романтика – саме ті періоди духовної історії, що наклали на український дух найсильніший відбиток. Отож Сковорода стоїть у центрі української духовної історії...» [21, с. 340].

Історичні обставини і суспільні прагнення українського народу з ними пов'язані, у контексті яких формувалася культура бароко, аналізуються в дослідженнях В.А. Смолія, В.С. Степанкова: у часи визвольної боротьби під проводом Богдана Хмельницького «надзвичайно бурхливо розвивалися почуття українського патріотизму, національної гідності й гордості, за новоствореною державою утверджувалася назва «Україна», а її мешканці чимраз глибше усвідомлювали себе українцями» [20, с. 101–102]. Отже, доба українського бароко сформувала нову ментальність, що стала основою формування української нації у нинішньому її розумінні.

Поняття ментальності розкриває В.В. Ільїн, розуміючи його як «найбільш фундаментальні духовні соціально-психологічні риси людської особистості або людської спільноти... Менталітет є однією з найглибших характеристик індивідуальної і

колективної свідомості людей, позасвідомою («неусвідомлюваною») і тому надзвичайно стійкою щодо зовнішніх (насамперед – «асиміляторських») впливів. Загальний характер світосприйняття, стиль життя, мова культури, ментальність, притаманні даній людській спільноті, не залежать від соціальних груп або індивідів» [9, с. 114].

Науковці вказують на особливі умови виникнення української ментальності, серед яких основною є тисячолітня історія культурного розвитку на теренах України. На думку С.Б. Кримського, формування української ментальності відбувалося на тлі осягнення софійності буття. Філософ зазначає, що запозичення цієї ідеї, яка перетворюється на ідеологію, породжує в українській книжності проблему духовного розуму. «Йшлося не про інтелект, логічну сферу мислення, що протистоїть сфері емоцій та почуттів, – зауважує С.Б. Кримський, – а про розумну душу, що живиться «внутрішнім словом» серця (Федосій Печерський), «інтелектуальною любов'ю» (Г.Кониський) чи мудрістю «внутрішньої людини» (Г.Сковорода). Внаслідок такого розуміння в українському менталітеті не було гострого розриву між інтелектом та почуттям, духом та тілом, вірою та раціональною сферою, який спричинив у західноєвропейській духовності трагічне роздвоєння людини. Більше того, київський митрополит XVII ст. Ісаїя Копинський навіть стверджував: «Разум вище за віру, бо веде до віри» [14, с. 275].

Розуміння ментальності козацтва – життєвої сфери Г.С. Сковороди, в якій він народився та виховувався, а отже, і самого мислителя – дають розвідки М.В. Поповича. Дослідивши соціально-історичні обставини існування козацтва XVI–XVIII ст., учений доходить висновку, що у XVIII ст. козацтво формувало свою «культуру вина» (Р.Бенедикт) і поняття власної, особистої, індивідуальної честі й внутрішньої свободи» на противагу українському посполитому селянству, яке «тяжело до архаїчної сімейно-кланової корпоративності з «культурою сорому», хоч і мріяло про козацький соціальний статус [16, с. 37]. Аналізуючи ідеологію козацтва, його відстоювання власного соціального і політичного статусу, М.В. Попович робить висновок: «Незалежно від того, чи був козак багатий, чи бідний, у нього формувалась інша психологія, ніж у посполитого (простого селянина)» [там само, с. 250]. Стають зрозумілими прагнення утвердження національної окремішності, незалежності козацької держави, козацької честі й гідності, вивіщення духу вольності та поява неординарних особистостей. Саме з таких позицій проаналізуємо ментальність Григорія Сковороди, що зумовила екзистенційні доміанти його життєтворення.

Козацьке походження Григорія Сковороди засвідчують архівні документи Генеральної скарбової канцелярії – Ревізькі книги по Лубенському полку 1733–1749 років (зберігаються в Центральному державному історичному архіві м. Києва. – Авт.), про які доволі повно розповідає Л.Є. Махновець. Він робить висновок, що, вочевидь, усі зазначені

особи з прізвищем Сковорода були родичами і, безсумнівно, належали до козацького стану [15, с. 29].

Зважаючи на відомості про дальніх родичів Григорія Сковороди – двоюрідного брата (чи дядька) по матері Гната Полтавцева, який служив при імператорському дворі в Петербурзі камер-фур'єром, та двоюрідного брата по матері Івана Звіряка, про якого відомо, що, здобувши освіту в Київській академії, керував друкарнею у Києво-Печерській лаврі й був ігуменом у різних монастирях [11, с. 222], можна припустити певні узагальнення. Представники роду Сковороди орієнтувалися не на одвічне заняття посполитих – землеробство, а прагнули здобути освіту, вищу від чотирикласної (трикласної) дяківської школи, та утвердити більш соціально активні позиції в суспільстві, що засвідчує ментальність шляхетності. За твердженням М.В. Поповича, Григорій Сковорода «належав до того соціального середовища, яке відзначалося схильністю і здатністю до самостійного влаштування своєї долі, до індивідуальних рішень і відповідальності перед власним сумлінням» [17, с. 38].

Немає прямих свідчень про дитинство Г.С. Сковороди. Вчені збігаються в думці, що в Чорнухах Григорій Сковорода закінчив початкову школу [2; 15], а потім, як вказує М.Ковалинський, «по охоті його отець отдал его в Киевское училище, славившееся тогда науками. Григорій скоро превзошел сверстников своих успехами и похвалами» [8, с. 440]. Києво-Могилянська академія відкривала двері для всіх, хто бажав здобути освіту, проте безпосередньої фінансової допомоги для навчання не надавала, отже, витримували повний або незакінчений курс академії не всі слухачі. Суттєва причина цього – злидні, на які були приречені слухачі з бідних верств населення. Про це не міг не знати Григорій Сковорода, син «малоземельного» козака Сави Сковороди. Для дітей незаможних батьків перебування на навчанні ставало випробуванням на витривалість, загартуванням характеру, сили духу і, по суті, періодом вивірення цінностей та їхнього остаточного формування. Отже, вступ дванадцятирічного хлопця до Києво-Могилянської академії є результатом самостійно прийнятого рішення про здобуття освіти як інтенційний вияв. Зазначимо, цим свідомим рішенням підлітка Григорія завершився перший етап життя Г.С. Сковороди.

Григорій Сковорода приступив до навчання в Академії у 1734 р., яке триває без перерви до 1741 р. Аналізуючи перебіг подій, зазначимо, що в формуванні особистості Григорія Сковороди спостерігати вплив його учителів. Зокрема, Веніаміна Григоровича, який викладав у класі фари. За поширеною у XVIII ст. практикою залучення українських учених для освітніх потреб Росії він був кілька разів відправлений з України, але докладав зусиль і повертався на батьківщину [11, с. 153]. Згадаємо і Павла Конюшкевича (викладав у класі піітики. – Авт.), який у 1741–1768 роках був митрополитом Тобольським і всього Сибіру, надзвичайно багато

сил віддавав справі просвітництва й освіти тамтешнього населення, проте, за свідченням сучасників, «вперто говорив українською мовою» [там само, с. 278]. Чи то Георгія Кониського, який після закінчення повного курсу Києво-Могилянської академії як один із найздібніших учнів був залишений для викладання. Під час читання першого курсу – поетики – він зробив новацію: увів розділ про український вірш і написав кілька поетичних творів українською мовою на підтвердження теорії [там само, с. 274–276]. Як пише М.В. Кашуба, відправлений пізніше до Білорусі й призначений там главою православної церкви, Георгій Кониський автоматично був залучений до політичної боротьби в умовах гоніння православної церкви. У нього був вибір: або зайняти пацифістську позицію, або активно боротися за права та ідеологію православної церкви, і філософ обирає другий шлях. Його проповіді, за свідченням дослідниці, були «спрямовані проти сваволі католиків та уніатів, служили прогресивним силам у боротьбі проти національного гніту. Розвінчання політичних мотивів і цілей унії – основна тема виступів Кониського...» [10, с. 11]. Отже, інтенції волевиявлення самого Григорія Сковороди були підтримані інтенційними виявами його учителів і, вочевидь, ними стверджені.

Відзначений під час навчання у Києво-Могилянській академії за співом і музикальністю, Григорій Сковорода провів майже три роки, з грудня 1741 р. до кінця 1744 р., при дворі цариці Єлизавети. Разом із капелою він бере участь у коронуванні цариці в Москві, виступає в усіх театральних постановках і бере участь у всіх придворних подіях. Відомі його музичні твори, написані в цей період [15, с. 108–110]. Однак Сковорода звільняється з капели.

Завершивши службу, Григорій Сковорода отримує чин «придворного уставщика». Л.Є. Махновець пояснює, що так називався регент, який безпосередньо керував хором (тепер він був би художнім керівником) і досконало знав «устав» (порядок) церковних служб. Обирали регента з найдосвідченіших співаків, отже, за своїми здібностями, талантом і знанням справи Г.С. Сковорода був придатний на роль «уставщика» [там само, с. 97–98]. Сама по собі служба при дворі вже давала статусне положення у тодішньому соціумі, забезпеченість, перспективу просування службовими сходами. До того ж, здається, Г.С. Сковорода займається улюбленим ділом – співом, написанням музичних творів, і його композиції користуються успіхом [3]. Посада художнього керівника хору неодмінно охоплювала і працю педагогічну, до якої був схильний Григорій Сковорода. Що ж змушує його покинути таке престижне, з погляду тогочасного соціуму, заняття?

Михайло Ковалинський зазначає в біографії Григорія Сковороди про бажання отримати європейську освіту. Так само міркує і Л.Є. Махновець. Проте можна послатися й на особисті свідчення мислителя – це «Сон», який був ним позначений як сновидіння,

але написаний свідомо як літературний твір. Створений значно пізніше описуваних подій, він представив думки зрілої людини, в яких відобразилися враження юнацького періоду в уже осмисленому вигляді. Вочевидь, описані у «Сні» «полаты царські, убory, танцы, музиканты, гдѣ любящієся то поспівували, то в зеркала смотрѣлы, вбѣжавши с зала в комнату, и снявши маску, при богатих постелях и прочая» [18, с. 1337] – усе це було чужим моральному і духовному світу Г.С. Сковороди. Придворний світ, з його духовною порожнечею, ницими помислами, інтригами не був тим світом, в якому Григорій міг би себе знайти. А служба в капелі була подібна ситому рабству, про яке пише Л.Є. Махновець: «...безколючні репетиції, що забирали у співаків і керівників капели всі сили і час» [15, с. 95]. Екзистенція вільної праці, обумовленої особистісними духовними інтенціями, виявляється в його діях. Отже, рішення про вихід із капели було прийняте через свідоме заперечення придворної служби. Цей вчинок фактично вирішив подальшу долю Григорія Сковороди так само, як і вступ до Академії, і завершив другий період його життєтворення.

Кількарічне подорожування, спілкування з ученими Європи, звичайно, справило велике враження на Г.С. Сковороду. Про збагачення внутрішнього світу майбутнього філософа висловився О.П. Гужва: «...Розширення буттєвого горизонту відбулося завдяки здатності мислителя поєднувати враження від реалій і відносити до них те, що давав йому контекст усієї європейської культури: ідеї Просвітництва, авторитет розуму, виховання людини, оновлення світу» [6, с. 155]. І підтвердження цьому, як закономірний вияв екзистенційної домінанти, – конфлікт з єпископом Никодимом Срібницьким під час викладання у Переяславському колегіумі після повернення з Європи.

З новими знаннями, утвердившись у своїх, вочевидь, надто прогресивних на той час поглядах на індивідуальність і свободу особистості, Г.С. Сковорода, за свідченням М.Ковалинського, написав «разсужденіе о поезіи и руководство к искусству оной». Ці витвори молодого викладача явно вирізнялися з-поміж аналогічних навчальних курсів Переяславського та інших колегіумів, оскільки, як вказує біограф, Григорій Сковорода взявся за їх створення, «имѣя основательнѣе и обширнѣе знанія в науках, нежели каковыя тогда были в училищах», тому й були оцінені єпископом як написані «странным и несообразным прежнему старинному обычаю» способом [8, с. 441]. З літературознавчого погляду, за В.О. Шевчуком [22, с. 56], збірка демонструє всі новаторські на той час підходи до складання віршів із використанням народнопоетичної стихії.

Примітним для підтвердження екзистенційних мотивів життєтворчості Григорія Сковороди бачиться спосіб, в який він покинув Переяславський колегіум. На зауваження єпископа викладати поетику за звичаєм Г.С. Сковорода «отвѣтствовал,

что он полагается на суд всѣх знатоков в том, что рассуждение его о поэзии и руководство, написанное им, есть правильное и основанное на природѣ сего искусства. При том в объясненіи прибавил латинскую пословицу: *Alia res scerptrum, alia plectrum*, то есть иное дѣло пастырської жезл, а иное пастушья свирѣль» [8, с. 441]. Важко уявити собі на місці Григорія Сковороди іншу людину, яка відповіла б так – п'ять років не будучи в Україні, без солідних засобів до існування. Так могла відповісти лише людина, яка мала не лише найвищий рівень фахової кваліфікації і для якої було справою честі якісно виконувати свою роботу, а й усвідомлювала це, була внутрішньо незалежною, вільною ментально. Тобто така, що при об'єктивному переконанні у власній правоті (про що Г.С. Сковорода зазначив у відповіді єпископу) несе відповідальність за свої вчинки тільки перед власним сумлінням і Богом. Ось відкритий вияв сквородинської екзистенції свободи.

У житті Г.С. Сковороди був період, коли він, з одного боку, займався улюбленою справою – учителюванням, а з другого – у будь-який час міг стати кріпаком. Це роки учителювання у переяславського діда Степана Томари. Закріпачення тоді могло статися за одним розчерком пера імператриці на «прошенні» вельможи «о пожалованні іменій», що засвідчують архівні документи Інституту рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського. «Іменіє» «жалувалося» разом із посполитими і козаками, які не могли дати відсіч свавілю (на ті часи – читай «відкупитися». – Авт.). Для Григорія Сковороди це було небезпечним, оскільки, проживаючи у Томари, він був у поміщика на утриманні.

Г.С. Сковорода найбільшою духовною цінністю визнає волю, що доводять його поезії так званого Каврайського зошта, в яких відгуком на суспільні події є лейтмотив свободи [15, с. 130–132]. Це явно засвідчують рядки з поезії «De libertate»:

*«Что то за волность? Добро в ней какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах, не златое, если сравнить злато,
Против волности еще оно благо.
О, когда б же мнѣ в дурнѣ не пошиться,
Дабы волности не могл как лишиться ...»* [19, с. 91].

У серпні 1759 р. Григорію Сковороді пощастило повернутися до учителювання: він пише заяву про зарахування його на посаду вчителя поезії Харківського колегіуму. Серед учителів колегіуму Григорій Сковорода – єдина світська особа. Іоасаф Миткевич, піклуючись про його долю, звертається до Гервасія Якубовича, в якого гостює Г.С. Сковорода після завершення навчального року як у старовинного друга, аби він вмовив Григорія прийняти чернечий сан. Це відкрило б для нього найкращі перспективи. Проте Григорій Сковорода принципово відмовляється від цього, говорячи, за свідченням М.Ковалинського, у відповідь: «Развѣ вы хотите, чтобы и я умножил число фарисеев? Ёжте жирно, пейте сладко, одѣвайтесь мягко и монашествуйте!»

[8, с. 498]. Він йде від Гервасія Якубовича й поселяється у с. Стариця неподалік Білгорода. Написані тут пісні (дев'ять і дванадцять збірки «Сад божественных пѣсней») демонструють несумісність його екзистенції із зовнішнім брутальним світом:

*«...и мнѣ волность одна есть нравна
И безпечальный, препростый путь.
Се – моя мѣра в житіи главна;
Весь окончится мой циркуль тут»* [19, с. 66]
*«...Не хочу за барабаном ити плѣнять городов,
Не хочу и штатским саном пугать мѣлочных чинов»* [там само, с. 69].

Отже, ніякі обмеження волі, свободи для Григорія Сковороди неможливі, а тиск зовнішніх обставин чи спокуса спокійною ситістю для нього неможливі, з огляду на завдання, які він перед собою ставить.

З 1769 р., тобто в останню третину свого життя, Григорій Сковорода переходить від одного свого друга до іншого, спілкуючись з близькими по духу людьми. Саме тоді починається діяльність народного просвітителя, яку він не припиняє до кінця життя. «Його свідомість поступово опановувала весь історичний та буттєвий світ, у якому він шукав миру та злагоди для власної душі та усього людства», – коментує О.П. Гужва [6, с. 155]. У цей час Г.Сковородою були записані практично всі його твори.

Незадовго до цього відбулася зустріч Григорія Сковороди з Харківським губернатором Євдокимом Щербініним. На запитання губернатора «Для чого не возьмеш ты себѣ никакого извѣстнаго состоянія?» він відповідає: «... не могу представить на театрѣ свѣта никакого лица удачно, кромѣ низкаго, простаго, безпечнаго, уединеннаго: я сію ролю выбрал, взял и доволен» [8, с. 457]. Треба було знати Григорія Сковороду – його систему цінностей, алегоричний стиль висловлювання, нарешті «бароковість» його екзистенції, аби зрозуміти, що саме він відповів губернатору.

Своє життєве призначення, «місійність», Григорій Сковорода на той час справді міг здійснювати лише в ролі «лица низкаго, простаго, безпечнаго, уединеннаго». Усі його спроби офіційно висловлювати свої погляди, що суперечили тогочасній політиці імперії (достатньо перечитати його курс катехізису «Начальная дверь к христіанскому добронравію»), довели: платою за обрання «извѣстнаго состоянія» в умовах сучасного йому суспільства, за висловом В.Г. Кременя і В.М. Ткаченка, є не що інше, як «покріпачення особи». Адже загальний «процес покріпачення, кристалізації великого суспільства-держави відбувався шляхом закріплення особи за тими чи іншими функціями і на всіх рівнях суспільства. Важливою ланкою було покріпачення і самої правлячої еліти» [13, с. 77].

Втрата власної свободи, незалежності думки, волевиявлення або наявність подвійної моралі для Г.С. Сковороди означало втрату життєвого смислу й власної гідності. Проте ментальність і самосвідомість Григорія Сковороди не унеможлилювали

для нього інший спосіб донести до загалу власні ідеї й погляди. Він виявляється сильнішим і мудрішим за обставини. Значущим для нього стає збереження, за його ж висловом, «наисучаснейшей наинвейшей науки» – власного вчення, і він обирає єдиний спосіб незалежності, який був можливим на ті часи. Отже, рішення про мандрований спосіб життя і просвітництво стає наступною і останньою віхою екзистенційного самовиявлення, що визначила завершення третього і початок четвертого, просвітницького, етапу життя українського мислителя.

Переконалим свідченням правильності прийнятого Г.С. Сковородою рішення, є висловлювання М.І. Костомарова майже півсторіччя потому про те, як український геній завершив свій земний шлях: «...всякій грамотный малоросіянинъ знаетъ о немъ; имя его извѣстно очень многимъ изъ неграмотнаго народа...» [12, с. 177]. Микола Костомаров надзвичайно влучно пояснює причину такої довгої пам'яті і любові до Григорія Сковороди – «по его вплинію на свой вѣкъ, по степени, въ какой онъ выражаетъ направление, нравственное состояние окружающей его среды, по вмѣстимости въ немъ умственныхъ требованій и вкуса современниковъ» [там само]. У наш час філософ В.В. Ільїн пояснює це «особливостями ментальності українського народу, якому імпонував образ Григорія Сковороди» [9, с. 114].

Отже, останні зауваження переконливо засвідчують, що екзистенції Григорія Сковороди були спорідненими до екзистенційних виявів його народу – українців, що доводить: він не був дивакуватим одинаком зі своїми, ні в чому не закоріненими виявами – він був виразником екзистенцій української ментальності. Це підтверджується і зауваженням авторського колективу дослідників на чолі з Л.В. Губерським щодо свободи й необхідності, які обирає людина: «Феномен свободи визначається не лише доцільним діяльним входженням людини в наявні форми людського буття, але й своєрідним творчим виходом за його межі. ... Свобода зумовлена пізнанням необхідності і не зумовлена ним. Вона спирається на розум і водночас пориває з його порадами; рахується з його обставинами й водночас нехтує їхніми вимогами» [5, с. 84]. На основі зазначеного та зважаючи на вказане визначення ментальності, де йшлося про несвідоме відображення характерних для власної ментальності рис у поведінці індивідів і соціальних груп, зробимо припущення щодо визначних особистостей, геніїв. Вони розуміють соціальну значущість свого вибору й свідомо здійснюють «своєрідний творчий вихід за межі наявного буття», що відповідає ментальним особливостям народу.

Саме завдяки науковому аналізу основ української ментальності М.В. Попович пояснює розуміння «філософії серця» Г.С. Сковороди. Спираючись на автентичні тексти філософа, він стверджує: «Цілковито виразно Сковорода говорить, що духовна людина – «другого», «горнього» походження, «сверх от плоти», а душевна – походження плотського, від

«нижніх». Усі люди мають душу, та не всі – душу і дух (така людина, «душевна в купі і духовна», на жаль, рідка – «не всім знакома»)» [17, с. 255]. Це дає змогу узагальнити: «серце» для філософа є єством людини не в буквальному розумінні. Григорій Сковорода керується біблійним розумінням слова «серце», яке зовсім не збігається з романтичним уявленням про протистояння «серця» і «розуму»... Він не розрізняє в «серці» його чуттєвої і раціональної сторін: «...утаенная мысли наших бездна и глубокое сердце – все одно». Як сутність і натура людини, серце зіставляється з головою: «Сердце твое есть голова всех внешностей твоих» [там само]. Отже, екзистенційні доміанти Г.С. Сковороди – не вияв слабкості характеру, надмірної сенситивності чи егоїстичного свавілля. Його екзистенційні доміанти є інтенцією гуманізму, альтруїзму, жертвовності заради високих ідеалів, врешті – свідомим виявом української барокової ментальності.

У дослідженнях останнього періоду висловлюється думка щодо значення творчої спадщини Г.С. Сковороди для розвитку культури України. В.П. Андрущенко пише: «Філософська спадщина Сковороди багато в чому визначила загальну спрямованість ідей сучасників Сковороди й мислителів більш пізнього періоду, зокрема І.Котляревського, М.Гоголя, М.Максимовича, П.Юркевича, засновників Кирило-мефодіївського товариства М.Костомарова, П.Куліша, Т.Шевченка, українсько-політичної думки XIX ст. загалом» [1, с. 323]. Сучасний філософ і педагог вкладає ідеї Григорія Сковороди, екзистенції якого узагальнюють і увиразнюють українську ментальність, в рамки парадигми гуманістичної думки України, тим самим підтверджуючи наші міркування.

Підсумовуючи, зазначимо: аналіз екзистенційних детермінант життєтворчості Г.С. Сковороди в історико-педагогічному вимірі в умовах становлення української нації в епоху періоду українського бароко (середина XVII–XVIII ст.) показав, що український мислитель був свідомим виразником ментальних характеристик свого народу. Передусім до них варто віднести прагнення свободи, незалежності думки й дії, відповідальність за власні вчинки, духовність, що виявлялася в інтелектуальності й мудрості. Визначення життєвих етапів Григорія Сковороди потрібно здійснювати не за об'єктивними життєвими обставинами й подіями, як це робилося традиційно, а за волевиявленням самого мислителя – рішеннями, які були обумовлені ментальними виявами й ступенем зрілості його особистості.

Література

1. Андрущенко В.П. Соціальна філософія: історія, теорія, методологія: підручник для вищ. навч. закл. / В.П. Андрущенко, Л.В. Губерський, М.І. Михальченко. – Вид. 3-тє, випр. та доп. – К.: Генеза, 2006. – 656 с.
2. Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода / Дмитро Іванович Багалій. – Х.: Держ. вид-во України, 1926. – 397 с.

3. **Бакай С.Ю.** Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г.С. Сковороди на Слобожанщині: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.Ю. Бакай. – Х., 2004. – 15 с.
4. **Гальчинський А.** Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи: методологічні аспекти: наук. вид. / Анастолій Гальчинський. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.
5. **Губерський Л.** Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / Л.Губерський, В.Андрущенко, М.Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
6. **Гужва О.П.** Сковорода: його сповідь є одкровенням / Олександр Павлович Гужва // Філософія спілкування. – 2011. – №4. – С. 153–160.
7. **Гупан Н.М.** Історіографія розвитку історико-педагогічної науки в Україні / Нестор Михайлович Гупан. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. – 222 с.
8. **Жизнь Григорія Сковороди** // Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2-х т. / Григорій Сковорода. – К., 1973. – Т. II. – С. 439–476.
9. **Ільїн В.В.** Український гуманізм: тотожність раціонального та ірраціонального (три ступеня сходження до істини) / Володимир Васильович Ільїн. – К.: КНТЕУ, 1999. – 412 с.
10. **Кашуба М.В.** Георгий Конисский / М.В. Кашуба. – М.: Мысль, 1979. – 173 с. – (Мыслители прошлого).
11. **Києво-Могилянська академія** в іменах, XVII–XVIII ст.: енцикл. вид. / Упоряд. З.І. Хижняк; за ред. В.С. Брюховецького. – К.: Вид. Дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.: 290 іл.
12. **Костомаров Н.И.** Слово о Сковородѣ / Николай Иванович Костомаров // Основа: Южно-Русский литературно-ученый вѣстникъ. – 1861. – Июль. – С. 176–179.
13. **Кремень В.Г.** Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації: монографія / В.Г. Кремень, В.М. Ткаченко. – К.: Вид. центр «ДрУк», 1999. – 448 с.
14. **Кримський С.** Архетипи української ментальності / Сергій Кримський // Проблеми теорії ментальності / НАН України. Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; [М.В. Попович, І.В. Кисляковська, Н.Б. Вяткіна, С.Б. Кримський та ін.]. – К., 2006. – С. 273–301.
15. **Махновець Л.Є.** Григорій Сковорода. Біографія / Леонід Єфремович Махновець. – К.: Наук. думка, 1972. – 256 с.
16. **Попович М.** Григорій Сковорода: філософія свободи / Мирослав Попович; худож. оформ. О.Білецького. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.
17. **Попович М.** Українська національна ментальність / Мирослав Попович // Проблеми теорії ментальності / НАН України. Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; [М.В. Попович, І.В. Кисляковська, Н.Б. Вяткіна та ін.]. – К., 2006. – С. 232–272.
18. **Сковорода Г.** Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода; за ред. Л.Ушкалова. – Х.: Майдан, 2010. – 1400 с.
19. **Сковорода Г.** Повне зібрання творів: у 2-х т. / Григорій Сковорода. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. I. – 532 с.
20. **Смолій В.А.** Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1997. – 367 с.
21. **Чижевський Д.І.** Філософія Г.С. Сковороди / Дмитро Іванович Чижевський; підгот. тексту й перед. слово Л.Ушкалова. – Х.: Прапор, 2004. – 272 с.
22. **Шевчук В.О.** Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли / Валерій

Олександрович Шевчук. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 528 с.: іл. – (Українці у світовій цивілізації).

Анотації

Лідія ТКАЧЕНКО

Григорій Сковорода: екзистенційні доміанти життєтворення

У статті на основі сучасних досліджень з проблем ментальності, філософії людиноцентризму, історіософських розвідок української історії узагальнено екзистенційні доміанти Г.С. Сковороди. Визначено, що етапи життєтворення великого мислителя потрібно визначати за критерієм волевиявлення, що було відображенням його національної ментальності.

Ключові слова: Григорій Сковорода, українська ментальність, екзистенційні доміанти життєтворення.

Лидия ТКАЧЕНКО

Григорий Сковорода: экзистенциальные доминанты житнетворчества

В статье на основе современных исследований по проблемам ментальности, философии человекоцентризма, историсофских исследований украинской истории обобщены экзистенциальные доминанты Г.С. Сковороды. Установлено, что этапы житнетворчества великого мыслителя следует определять в соответствии с критерием волеизъявления, которое было отражением его национальной ментальности.

Ключевые слова: Григорий Сковорода, украинская ментальность, экзистенциальные доминанты житнетворчества.

Lidiya TKACHENKO

Grygory Skovoroda: the existential dominants of his life and creative activity

The article presents the generalizations of the existential dominants of Grygory Skovoroda, wich based on the current research in philosophy of the mentality of the nation, on the philosophy of human-centrism and modern historiosophy researches of the Ukrainian history. It was determined, that the stages of G.Skovoroda's life and creative activity should be defined according to the expressions of his will, which were a reflection of his national mentality.

Keywords: Grygory Skovoroda, Ukrainian mentality, existential dominants.